

LUKÁCSI ZOLTÁN

EGY ISMERETLEN APOR

Apor József (1759–1813) prédikációi

Az Apor család több figyelemre méltó személyiséggel ajándékozta meg a magyar irodalomtörténetet. A legismertebb közülük báró Apor Péter (1676–1752), akinek *Metamorphosis Transylvaniae* című munkája bájosan konzervatív képet fest a „régí Erdély” szokásairól, erkölcséről, a vidéki nemesség idilli hétköznapijairól, egy örökre eltűnt, patriarchális, boldog, emberi korról.

Az Apor Pétert fölnevelő nagybátyja, gróf Apor István (1638–1706) főleg magyar nyelvű *Diarium*-áról ismert, amelyet 1697–98-as bécsi útjáról írt.

A család kései leszármazottja az 1997-ben boldoggá avatott Apor Vilmos győri püspök (1892–1945), akinek a Győri Egyházmegyei Levéltárban összegyűjtött több száz prédikációja még kiadásra vár. Az ő hagyatékának, családi iratainak rendezése közben bukkantam egy iratcsomóra, amely huszonegy kézíratos beszédet tartalmaz a 18–19. század fordulójáról.¹ A legfelsőn a következő, 1851-ből származó felirat áll: „Néhai Apátur B. Apor Joseff Bátyám irása”.² A 12. beszéd hátulján ugyanez a kéz ismét megerősíti, hogy a köteg Apor József prédikációit tartalmazza. A huszonegy beszéd és beszédtröredék – egy német nyelvű karácsonyi prédikáció kivételével – mind magyar nyelvű. Ám az írás és a tartalom alapján biztos, hogy az iratcsomó utolsó szövege (Kemény László temetési beszéde) nem Apor Józseftől származik.

Apor József életrajza még kevésbé feltárt, további kutatásokat igényel. A már említett Apor Péter unokája volt, Apor László és Székely Julianna házasságából született 1759. április 4-én. Édesapját 11 éves korában veszítette el. Középiskoláit valószínűleg a közeli Kézdivásárhelyen, esetleg Kolozsvárt végezhette. A papi hivatást választotta, és korának legmagasabb színvonalú képzésében részesült. Előbb a Pázmáneum, majd 1777–1781-ig a római Collegium Germanicum–Hungaricum növendéke volt.³ 1781-ben doktorált a Szent Apollinárisz Egyetemen, és még ebben az évben pappá is szentelték. Hazatérve egy évig Székelyudvarhelyen volt tanár és régens, majd teológiai tanár és szemináriumi rektor lett Gyulafehérváron. 1784-től csíkrákosi plébános és esperes. 1790 szeptemberé-

¹ Mindössze három beszéd datált: Gyulai Sámuel temetési beszéde 1794-ből, egy nagybőjt első vasárnapjára szóló beszéd 1796-ból és Bánfi József temetési beszéde 1807-ből.

² A kézírás bizonyára nem Apor József István nevű testvérétől, hanem inkább valamelyik unokaöccsétől származhat.

³ FAZEKAS István, *A Bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói 1623–1918* (1951), Bp., 2003, 312.

ben iktatták be brassói plébánossá és főesperessé. 1793 áprilisától Kolozsvár plébánosa, főesperes, majd 1799-től kanonok.⁴ Mint címzetes jánosi apát halt meg a családi birtokon, Altorján, 1813. augusztus 10-én. Két nap múlva temették el Kézdivásárhelyen, a kantai templomban.⁵ Már életében szigorú erkölcsű papnak és nagy szónoknak tartották, de mindezidáig nem nyerhettünk benyomást gondolkodásáról, értékrendjéről, szónoki képességeiről. Most előkerült prédikációi ebben segítenek.

Apor József beszédeiből jól tükröződik magas teológiai és filozófiai képzettsége, a Szentírás és a szentatyák alapos ismerete, a kései barokk szónoklattanon edzett biztos mondatszerkesztése, témaépítkezése. Ám ami a korabeli átlagos szövegeknél sokkal érdekesebbé teszi prédikációit, az harcos felvilágosodás-ellenessége. Beszédei – témajuktól függetlenül – szinte kivétel nélkül polémikus hangvételűek, keményen támadják a „modern” filozófiát, pszichológiát, politikát, a liberális erkölcsöket. Úgy véli, hogy a 18. században teljesedett be Dániel próféta jóvendölése: „midőn az gonoszság oly annyira el terjedet, hogy meg vesztegette meg az gyermekeketis, testekben lelkekben meg rontotta az ifjakat, és gyalázatos bélyegeivel bestelenitti az véneketis”.⁷

Mindenekelőtt a század „dögleletes tudományával” veszi fel a harcot. Talán szóvá is tették ezt neki, ezért szinte mentegetőzik, hogy egyházi beszédeit kénytelen felhasználni a profán tudományok cáfolására, és hogy át kell vennie az „ellenség” módszereit: „Az hitetlenek ellen viaskodvann szükség vala énnekem mint egy az ök fegyverekben öltöznöm és tulajdon fegyverekkel az hit igazságának megüsmérésére kényszeritenem. Voltanak a kik panaszolkodtanak hogy az szent helyre világi böltselkedés állittatott fel és az Evangeliumnak helyétt elfoglalták Socratesnek Platónak és több pogány filosofusoknak oktatásai.” Erre a 18. századi igehirdető különleges helyzetével és feladatával válaszol: „...igen szerentséttlen ezen szabadosságnak századjában az Úr szolgainak hivatalyok midőn az szükségesebb oktatások nem már azok, melyek mutatják mikeppen kellessek gyakorolni az hitet, hanem azok, melyek az gyengébbeket védelmezik az el terjedett hitetlenség ellen.”⁸

Támadja a „mai hitetleneket”, akik Jézust nem tartják eléggé emberhez méltó megváltónak, megbotránkoztatónak tartják életének és halálának gyalázatát. Cáfolja a „természeti filozófiát”, amely bármennyire is hangoztatja, nem tudja megadni az egyenlőséget, nem tudja megszüntetni az egyenlőtlenséget. Bizonyítja, hogy erre csak a kereszténység képes. A „religió nélkül való filozófia” az emberben csak az embert nézi és nem vezeti Istenhez, azaz nem vezet célhoz. Szerinte az értelem nevében fellépő új, egyházellenes tudományok valójában értelemellenesek is: „Tudom hogy jobb volna ezt a tudományt örökös setétségben el temetni, de a mű szerentséttlen századunk nem az melyben titko-

⁴ *Magyar katolikus lexikon*, szerk. DIÓS István, I. Bp., 1993, 345.

⁵ Köszönöm az Apor családnak és Szirmai Béla brassói kanonok úrnak, hogy adataikat rendelkezésemre bocsátották.

⁶ Dán 8, 23.

⁷ Beszédtörödékek hely és évszám nélkül, valószínűleg 1809-ből.

⁸ *Concio pro dominica I. quadragesima Anni 1796.*

lodhassunk.” „Magossan beszellenek ezen új tudosok, de nézzétek meg valyon ők a religionak romlásai köze nem akarjake el temetni magát a józan értelmet.”⁹

Ugyanígy lehetetlennek tartja a vallás nélküli erkölcsöt is. Hosszan ismerteti a téves tanítást: „Az philosophia religio nélküli (azt állítják) csak magárais elégséges arra, hogy betsületes embereket, hasznos pogárokat készítsen. [...] Az betsületnek szeretete ebreszti fel az henylésből az nagyokat, az betsületnek szeretete vonja el némely gyönyörűségektől az tisztviselőket [...] teszi az embereket munkásokká, bátrokká, ügyelőkké alkalmatosakká, ellenben a religio el óltya a tüzet az emberekben, félénkeké, gondolkodókká batortalanokká teszi... Ilyen az hitetleneknek az ők beszédei...”¹⁰

Mirabeau-t mint az új tudomány képviselőjét név szerint is megemlíti.¹¹ Majd a mechanikus materializmus cáfolatára tér ki, amely szerint „az ember nem egyéb hanem a mozgásnak és az materianak essze füzése.” Meglepő bizonyítéka ez Apor József filozófiai tájékozottságának, hiszen La Mettrie (1709–1751) és a mechanikus biológiai materialisták elméletei csak Martinovics Ignác 1787-ben megjelent *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée* című munkájával kezdtek elterjedni Magyarországon.¹²

Mit kínál az új tudomány Apor József szerint?

„Tanolyatok meg hogy az Isten s a religio király és hazafi, biro és törvény, igazság és igazságtalanság erkölts és vetek mind haszontalan nevek melyeket fel talált az álnokság bé vett az tudatlanság [...] az embert csak egy nemesebb alkotmányu test különbözteti az barmoktól [...], s akkor nemes, ha] nem üsmer nem lát se Istent kit tagadyon se hatalmat maga felett melyet tisztelyen, se religiot melyet kövessen se kötelességet melyet telyesítsen. Ezeke bóldog Isten ezen új talalmányok azon magos tudományok melyek ezen szazadot az meg világosodott századnak ditsekedő nevével fel ékesítették?”¹³

Több beszédében is találhatunk hasonló érvelést. A népek és nemzetek az új filozófusok iskolájában csupa hamisságot tanulnak: „Isten és religio, az király és az alatta valok, haza és polgarok, törvények és tisztviselők rokonságok és társaságok, igazság és artatlanság vetkek és erköltsők nem egyebek, hanem haszontalan neuezetek, melyeket ki gondolt az tsalárdság, el fogadott a tudatlanság, fel szenteltek az meg előzőtt itéletek, magáeva tett az alacson, és felenk bubájóság. [...] az ember nem elebb való az több álatoknál az erdők lakossainál [...] az lelek [...] csak finomabb rostyai az testnek.”¹⁴

Ugyanitt lesújtó véleménye van az immár „elenyésző” 18. századról, „mely magát meg világosodott, es filosofusi szazadnak neuezi. Nem lehetne igazábban mondani egy setét eczaka szazadyanak melynek vastag felhöin keresztül vilamlanak még az régi jozan okossagnak némely el enyeszni akaro gyenge sugarai [...] ha továbbis terjed ezen méreg az ő emésztő ereje meg öli az emberi tarsaságot. Szeretete az hazának és az fejedelemnek az rokonságoknak és tarsaságoknak egybe kottetesei az betsületnek keuansaga az

⁹ Concio II. pro quadragesima (hely és évszám nélkül).

¹⁰ Concio III. pro quadragesima (hely és évszám nélkül).

¹¹ Apor itt valószínűleg nem a francia politikusra (1749–1791), hanem a filozófus Holbachra (1723–1789) gondol, aki Mirabeau néven jelentette meg *Système de la nature* című vallásellenes művét.

¹² KOSÁRY Domokos, *Mívelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1983, 355.

¹³ Concio II. pro quadragesima (hely és évszám nélkül).

¹⁴ Beszédtöredék (eleje hiányzik, hely és évszám nélkül).

rettenni nem tudo katonak, maganos hasznót nem kereső tisztek, nagy szívű barátok, hiv férjek, tisztelő gyermekek, adakozó gazdagok nem fognak találtatni egy oly nemzetben, az kiknel az maganos haszon és gyönyörködtetés egy törvény egy erkolcs egy betsület. Akkor a leg virágzobb birodalmakis a mint az franciaknal tapasztalunk, minden essze zavarodik le rogyik, semmive tétetik. Hogy minden meg bomlyon es romlyon nem leszen szükség hogy az Isten hulassa rajok bosut állo menköveit, batron az eget tsendesen nyugtathatya, az föld véghez viszi maga büntető kötelességet. Az nemzet el szedülven maga tebolyodasaban minden felé dölni fog es az ő meg zavarodását egy peldas semmivé tetel fogja követni.”

Még temetési beszédeiben sem mulasztja el támadni a hitetlenek tudományát. Megdicséri a ravatalon fekvő Gyulai Sámuel kamarást, mert halálos ágyán is hirdette: „hiszi ő az leleknek halhattlanságát, és az test fel tamadását, két oly pontokat melyek ellen az hitetlenek leg inkább küzködnek, mely nemes és büszke meg vetesel emlékezett az hitetleneknek ártalmas könyveiről, s az elégetésre meltonak mondotta.”¹⁵

Inti a mostani bölcsekedőket, hogy piruljanak, mert a gróf még elméje megháborodtával is nemesebb indulatokkal volt, mint ők a képzelt megvilágosodottságukban. „Az ők iskolájok szerént az Isten es religio, király es a nemzet, az haza, és az polgari törények és törvény teuők, atyafiuságok és barátságok, igazság, es artatlanság, erkölts és bün, nem egyebek hanem haszontalan értelem nélkült való nevezések melyeket fel talált az tsalárdság, bé vett az tudatlanság, meg szenteltek az meg előzőtt íteletek, bé fogadta az alattson és felénk babonaság.”

„Ennyire jutott az mai meg világosodott században az emberi értelem” – állapítja meg keserűen. Látható, hogy Apor a 18. századot egyáltalán nem tartja az értelem, a tudomány, a világosság századának, sőt egyenesen azt állítja, hogy az újfajta gondolkodás sokkal több bajt okozott, mint amennyi jót hozott. Magát az emberi társadalmat, a világ rendjét félti az istentelen nézetektől. Ezek ugyan azt hirdetik, hogy visszaadják az ember igazi méltóságát, ő azonban úgy látja, hogy éppen így veszik el az emberektől az istenfiúság igazi méltóságát. Ezért veszi védelmébe szenvedélyesen a hagyományos erkölcsöket, a templomokat és a szerzetesrendeket. Keserűségét fokozták II. József egyházellenes intézkedései, hiszen épp a királyok feladata lenne a szent helyek védelme. „Ezen században az templomok meg szentségtelenítettésnek szabadossága terjed minden hataron és mértéken kívül. [...] Jaj azoknak, kiknek vigyazni kellene az Isteni tiszteletnek szentségére, ha el henyélik ezen kötelességeket.”¹⁶

Figyelmezteti az uralkodókat, hogy Isten megbosszulja kötelességük elmulasztását, a népek vétkei az ő vétkeikké fognak változni, és a templomokkal együtt ők maguk is elvesznek. Dávid és Izáj, Szent István és László példáin bizonyítja, hogy annál nagyobb a király, minél inkább hívő.

¹⁵ Concio funebris de Illustrissimo C. Samuele Gyulai Camerario ... mortuo 30. Dec. 1794.

¹⁶ Beszédtörredék hely és évszám nélkül, de mindenképpen I. Ferenc (1792–1835) uralkodása elejéről, hiszen beszédében a „mostani király” már például szolgál.

Nyilvánvaló, hogy a szerzetesrendek feloszlatása és a szerzetesek elleni támadások sarkallták arra, hogy egyik beszédében védelmébe vegye a szerzetesrendeket.¹⁷ Egyesek – Apor szerint „pszeudo-politikusok” – ugyanis azzal vádolják a szerzeteseket, hogy világi dolgokba ártják magukat, mások pedig azzal, hogy kivonják magukat azokból (adófizetés, katonaság, házasság). Válaszol a „méltatlan gyalázkodásokra” amelyek szerint a szerzeteseket nem is lehet polgárnak tekinteni, hiszen „az heréknek modyára magokot az köz terhekből ki vonyak, mások munkájokból eldnek, s nem egyébre valók hanem hogy egy komor religionak setét gondolatyait a világon terjeszék. [...] az mostani meg romlott időknek hagyattatott hogy az evangeliummal együtt az evangeliumnak nagy erköltseitis nem tsak üsmeretlenségben kíványák hozni, söt motskokkal s gyalázattal igyekezzenek el borítani.” Beszédében azt bizonyítja, hogy a szerzetesek nem ártalmas, hanem hasznos tagjai a polgári rendnek, ugyanis a terhekkel, amiket elkerülnek, semmit sem ártanak az országnak, de a terhekkel, amelyeket viselnek, legjobban előmozdítják az ország hasznát és boldogságát. A prédikáció egészen világias, gazdasági, szociológiai okfejtésű, jámborság, vallási és egyháztörténeti érvelés alig található benne.

Apor József prédikációiban meglepően sok reflektálást találunk aktuális világi eseményekre, tudományos és erkölcsi problémákra, a szent szövegek magyarázatát sokszor ezeken keresztül közelíti meg. Nem áll távol tőle, hogy akár a napi politikai eseményeket is beleszöje beszédébe. A 18. századdal kapcsolatos aggodalmait leginkább a francia forradalom miatt találja jogosnak, amely szerinte beláthatatlan károkat okozott az emberiségnek. Ezért beszédeiben többször is utal a forradalmi eseményekre: „Fájdalommal félelemmel, iszonyodással szemléltük Európának minden országait fundamentumostol meg rendülni, jövődöbeli sorsunkra kétséges nyughatatlanul figyelmeztünk, ha gondolkodnókis magunkot mas országoknal tsendesebb állapotban lenni, az köz veszedelemnek sulyát miis érzettük, terhe alatt el lankodtunk.”¹⁸

Egyik beszédében a vallás ellen támadó hamis egyenlőséget szólítja meg: „Igenis szerette az te nevedet söt született nevét és Európában hires méltósagu nevét te veled felis tserélte egy Orleáni hertzeg de vajon azon okbólé hogy kívánt polgár társaihoz egyenlő lenni? vagyis inkább hogy polgár társait akarta ezen nevezettel tsalyni el amittani valósággal pediglen fejekre ülni, melyet hogy el érhessen nem irtozott maga törvényes királyát azkihez ötet az természet vér szerént való szoros atyafiúságával kötötte volt nem tsak királyi hatalmától hanem életétől is gyalázatosan meg fosztottani első lévén az meg szententziazásban valo voxolásra az mostani vilagnak botránkozására, s az jövődönek iszonyodására.”¹⁹ Itt tehát „Egalité” Fülöp (1747–1793) példájával bizonyítja, hogy az egyenlőség eszméje rossz útra tévedt.²⁰ Apor József beszédei élő cáfolatai Mályusz Elemér azon megállapításának, hogy „amikor a francia forradalom eseményei

¹⁷ Concio pro festo S. Josephi Calasantii (hely és évszám nélkül).

¹⁸ Dom. IV. post Pentecosten occasione publicae supplicationis (hely és évszám nélkül).

¹⁹ Concio II. pro quadragesima (hely és évszám nélkül, valószínűleg 1796-ból).

²⁰ Úgy látszik, Apor József osztotta azt a véleményt, hogy Fülöp herceg nem volt meggyőződéses forradalmár, csak azért szavazott a király halálára 1793 januárjában, hogy megkaparinthassa a trónt. Ezzel a váddal végezték ki még ugyanazon év november 3-án.

egész Európát lázban tartották, Erdélyben azokról még csak tudomást sem szereztek az emberek”. Sőt, úgy látszik, Apor figyelmen kívül hagyta azt a bécsi utasítást is, hogy a papok beszédeikben kerüljék a francia forradalomra történő célzásokat.²¹

Különösen is érdekes számunkra, amikor a hazánk ellen támadó Napóleont támadja a szöszékről, „ki a porból fel emelkedvén nem szégyellette az Pipinusok, Nagy Károlyok, Szent Lajosok szentséges tronusokban hágni éppen olyan időben midőn egy ártatlan királynak vére azon még füstölgött, és az egeket boszu állásra hívta. Es meg vastagul az ő erőssége, de nemaz ő ereje által és mindeneket el pusztitt és szerentséssé lészen. Világ nem látode itten Napoleonnak le ábrázolását? Többnire idegen erővel, a mit idegen tartományokban fel tsikarhatot vastagittatott meg az ő erőssége, evel Európának nagyobb részit el pusztította, terhes vas sceptruma alatt alig nyöghetnek azon nemzetekis, kiknek hogy pártfogója legyen szemtelenül dicsekszik, és ez előtted azon szerentsés, a ki anyi miliom embereket tett szerentsétlenekké? de maga személyére nézve leszen talán szerentsés? eppen nem, nem elegítette még ki szomjuságát, még az mi vérünkötis szomlyuhozza.” Vagyis Napóleon a Dániel próféta által megjövendölt „szemtelen orcájú” és alulról feltörő, szerencsés király,²² akinek felfuvalkodottsága már Krisztus földi helytartóját veszélyezteti. „...három vele együtt alacson születésű testvéreinek három tronust szerzett [...] tudva vannak azon sok ezer embereknek vér ontasai, kiket azon fel fuvalkodásának fel áldozott, tudva vannak az fejedelmek fejedelme ellen vagyis a nagy Isten ellen való támadásai kinek törvényét maga törvényeivel meg rontani törekedet, hanem még annak ez földön lévő hely tartójátis az szelid békességes türő VII. Pius Pápát az leg nagyobb méltatlansággal igazságtalansággal és háládatlansággal illette és illeti.”

Ez a szövegrészlet jó bizonyíték arra is, hogy Apor Józsefben mindvégig megvolt egyfajta arisztokratikus szemlélet, amely Napóleonnak is felrója alacsony származását, és többször is kifejti az ősnemesség előjogait. Ez az „udvari jellegű” gondolkodás még egyértelműen a késő barokk hatása Apor Józsefre.²³ Bár azt is hangsúlyozza, hogy a nemesi származást és hivatalviselést érdemekkel is alá kell támasztani. „Az mű törvényünk az hivataloknak székeit az nemesség számára rendelte, s nehezen enged másokat azokban ülni, hanem olyanokat, kiknek eleji erdemessen azokban ültenek, s nem anyira tisztségek által magok meg diszesítetttenek mint felebarati szeretetek, s nagy lelküségek által... Ezen törvényünknek ha valaha gyalázói vóltanak, valósággal ezen században felettebb való számra szaporodtanak. Aztot állítják: az őss nemesség valamint munkája egy tsak szerentsének úgy eszköze az rabságnak, fészke s menedék helye az gonosz-sagoknak, ostroma az emberi szabadságnak, és józan értelemnek, ellensége az községnak. Nemesség kívántatik az tisztuiselésre, de nem olyan milyent szüléink nyujtanak, hanem az milyent az érdemek szereznek, nemesség kívántatik de nem anyira az őss, hanem a személyes nemesség. [...] De mikor elégedett meg hazánknak törvénye tsuppán az őss

²¹ MÁLYUSZ Elemér, *Magyarország története a felvilágosodás korában*, Bp., 2002, 238.

²² Dán 8, 23–24.

²³ Vö. Faludi Ferenc munkásságával: *Nemes ember* (Nagyszombat, 1748), *Nemes asszony* (uo., 1748), *Nemes úrfi* (uo., 1771), illetve a Baltasar Graciántól lefordított munkája: *Bölds és figyelmes udvari ember* (uo., 1750).

nemességgel s mikor nem kéuánta ahoz az személyes nemességetis...?” A magyarok között „igaz hogy vannak emberek kiknek az érdem nemességet ad melyet nem nyertek szüleiktől, vannak ellenben mások kiket egy alacson sziv mint egy ki vetkeztett össi nemesegekből. [...] Mit használ nagy emberektől származni és kicsin lelket hordozni?”²⁴

Meglepő érvelése szerint Isten sem veti meg a nemességet, hiszen két evangélista által is leíratta fia genealógiáját.²⁵

Szerinte az egymással való egyenlőséget legjobban a kereszténység ápolja azzal, hogy tanítja: egy közös őstől származunk. De ezen kívül még egy közös születést is megkíván: a keresztséget. Így lesz Isten mindnyájunk atyja. Ez az igazi egyenlőség. Ez kötelez mindenkit a kölcsönös szeretetre, amelyre az irgalmas szamaritánus ad példát. S mi hozhatna nagyobb egyenlőséget az emberek közé a szeretetnél? Az egyenlőséget a hatalom bontja meg leginkább. Mivel azonban minden hatalom Istentől származik, és őt képviseli a földön, az előjáróknak, bírácoknak ennek tudatában kell élniük. „Nagyai ezen világnak! kikre bizta ezen életben az Isten maga hatalmát az nép ti bennetek ne találjon uralkodókat hanem tapasztaljon atyákat.”

Állítja, hogy a vagyoni különbséget is a kereszténység orvosolja a legjobban, mert a gazdagok kötelességévé teszi, hogy gondoskodjanak a szegényekről. A gazdagsággal kötelességet is adott. Nagy Szt. Gergely pápára hivatkozva állítja: amikor a szegény kér, a maga jussát kéri, nem kegyet gyakorol vele az adakozó, hanem a kötelességét teljesíti. Krisztus maga is szegény lett, ezért nem kell szégyellni a szegénységet. Ne is panaszkodjanak, hogy olyan a sorsuk, mint amelyet az Üdvözítő magának választott. „Ugy szeretett titeket hogy hasonló lett hozzátok.” Talán maga is érzi, hogy ez nem túl meggyőző érvelés egy báró szájából. „Szegények valakik engemet halgattok miért zugolodhattok?” „Bővebben ki magyarázom magamat.” Azzal magyarázza magát, hogy Jézus a szegények üdvözítésére jött, s csak azok a gazdagok üdvözülhetnek, akik nem ragasztották szívüket az evilági jókhoz. De kirekeszti azokat a szegényeket, akik „nyughatatlanok gögösök békétlenek, hiuságokon kapdosok morgolodok irigyek.”²⁶

Apor József prédikációi ékesen bizonyítják, hogyan változott meg a kor igehirdetése, és hogy milyen ellentmondásos kapcsolat állt fenn az egyházi irodalom és a felvilágosodás között. Apor védekezni és támadni egyaránt kényszerül. Határozottan elutasítja a felvilágosodás hit- és egyházellenes tanításait, liberális, kinyilatkoztatást tagadó erkölcsiségét. Ugyanakkor a felvilágosodás eszmerendszerének terjedése mégis egyfajta kényszerpályára állítja gondolkodását és módszereit. Prédikációi jól tükrözik a katolicizmuson belül végbemenő reformgondolkodás elterjedését, hogy a felvilágosodás korában a katolikus egyházban már olyan gondolatok is elhangozhattak a szószékről, amelyek korábban aligha. Egy helyen például kijelenti, hogy a katolikus egyházon kívül is

²⁴ Concio funebris de Ill[ustriss]mo C. Samuele Gyulai Camerario ... mortuo 30. Dec. 1794.

²⁵ Mt 1, 1–16; Lk 3, 23–38.

²⁶ Concio II. pro quadragesima (hely és évszám nélkül).

lehet üdvözülni, és aki nem így hiszi, az kisebbiti Isten irgalmát.²⁷ Keményen kritizálja a maradi gondolkodású papokat, akik ezzel azt hirdetik, hogy az ördög országa nagyobb, mint a Krisztusé, ráadásul a híveket a Szentírás olvasásától is eltiltják. „Ezen oktatást szitták az catholicus papok az fariseusoktól, eztet igyekeznek örökösíteni az magok hívék között, hogy ennel fogua inkább tiszteltessenek, és az alatta valok lelkek üsmere-tén annál nagyobbban uralkodhassanak. Nem szűnnek aztot belejek önteni, hogy tsak az catholica hit üduezített hit, és megis magok hiveiknek az Szen írásnak, mely az üdues-ségre vezető beszedye az Urnak, oluasását tiltyak, és ezen üduességes eszközt az ök kezeikből ki ragadyák.”²⁸

Másutt az egyenlőségről fogalmaz meg olyan eszmefuttatásokat, amelyek a modern tanokra, különösen Rousseau és Nagy Frigyes gondolataira emlékeztetnek. Arról beszél, hogy az emberi természet méltóság, és akármilyen különbséget is hoz a polgári rend az emberek közé, ez alapján a legalacsonyabb sorsú ember is egyenlő a királyokkal. Szerin-te a király igen gyenge lelkű lenne, ha jobban becsülné magát azért, mert király, semmint azért, hogy ember.²⁹ „A természetnek eredeti állapotjában az emberek se uraknak se szolgáknak se nemeseknek se nemteleneknek se gazdagoknak se szegényeknek nem születnek, mert a természet maga semmi osztályt közöttök nem tett, s minyjáoknak közönsegesen szentelte s ajálja maga gyümöltseit.”

És az is előfordul, hogy az uralkodó személyét illeti kritikával, vagy hogy érveinek bizonyítására a modern társadalomtudományokat hívja segítségül. Beszédei jól illusztrál-ják azt a paradigmaváltást, amely a 18. század végén a katolikus prédikációirodalomban végbement, s amelyet a következő pontokban tudnék összefoglalni:

– Megváltozott a beszédek polémikus iránya. A barokk kori prédikációk hitvédő és hitvitázó fegyvertára a protestantizmus ellen irányult. A Tridentinum szellemében védtek a katolikus hit igazát az oltáriszentség és a többi szentség, a hagyomány tisztelete, az egyház, a papság és a szerzetesrendek vitás kérdéseiben. A 18. század végén is gyakori a vitatkozó, támadó vagy védekező magatartás, azonban a protestáns tanok elleni támadás háttérbe szorul, és a felvilágosodás elleni küzdelem kerül az előtérbe. Ennek oka egy-részt a sikeres katolikus restauráció, amely a korábban szinte protestáns Magyarország többségét ismét katolikussá tette. A katolicizmus, visszaszorítván a protestantizmust, legyőzött ellenfélnek tekintette azt, és már csak a „kötelező” oldalvágásokat tette meg irányában. Ugyanakkor a frontok meg is merevedtek, nem volt valószínű, hogy a hitviták révén nagyobb tömegeket lehessen áttéríteni. A korabeli egyházi szerzők azonban kény-telenek voltak újabb veszéllyel szembesülni. XIII. Kelemen pápa (1758–1769) már az 1766-ban kiadott *Reipublicae Salus* kezdetű brevéjében figyelmezteti a keresztény álla-mokat a felvilágosodás irodalmának veszélyeire. Ennek hatására az uralkodónő királyi

²⁷ Ez a gondolat nagy rokonságot mutat Rousseau-éval, aki szerint Isten senkit sem ítél el, ha azt a vallást követi, amelybe beleszületett (vö. BRUNNER Emőd, *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvéde-lem*, Pannonhalma, 1930, 15).

²⁸ Elején töredékes beszéd (hely és évszám nélkül).

²⁹ Concio II. pro quadragesima (hely és évszám nélkül).

dekrétumot, több püspök pedig körlevelet adott ki.³⁰ Az egyházi szerzők – ha nem is primér művek alapján, hanem másodkézből – hamarosan megismerték a felvilágosodás eszmerendszerét, érzékelték terjedését, tapasztalták az emberi gondolkodásra és cselekedetekre gyakorolt hatását. Már sokkal nagyobb veszélyt láttak annak egyház- és vallásellenességében (vagy vallási közömbösségében), antiklerikalizmusában és liberális erkölcsstanában, mint a protestantizmusban. Ezt tapasztalhatjuk Aporon kívül Alexovics Vazul (1742–1796), Bielek László (1744–1807), Csapodi Lajos (1729–1801), Szaitz Leó (1746–1792), Szuhányi Ferenc (1742–1824), Szvorényi Mihály (1750–1814), Vajda Sámuel (1718–1795) és mások munkáiban is.

– Politikaibb hangvételűek lesznek a beszédek. Míg a korábbi időkben a templomi beszédek csak elvétve tartalmaztak politikai utalásokat, s ha igen, akkor is csak általánosításokat (lamentáció a háború borzalmairól, az uralkodó dicsérete stb.), addig a felvilágosodás korában ezek száma ugrásszerűen megnőtt. Se szeri, se száma a napi politikai eseményekre való utalásoknak. Ráadásul a kemény, kritikus hangvétel is gyakori. Az egyházellenes intézkedéseket hozó politikusokra, uralkodókra, főleg II. Józsefre és Napóleonra nagyon sokszor tesznek a szónokok nyíltan vagy alig burkoltan elítélő megjegyzéseket. A francia forradalom és a napóleoni háborúk eseményeit pedig bizonyítékul használják fel, hogy mi lesz a világból, ha a régi erkölcs és a régi rend elvész.

– Újfajta érvelés és beszédszerkesztés. A kor ígéhirdetői új nyelven szólalnak meg. Bár a beszédek külső felépítése szinte zökkenőmentesen folytatja a barokk prédikációk hagyományát (szentírási idézet – bevezető a témamegjelöléssel és a beszéd vázlatával – két vagy három rész – befejezés), a tartalom és a nyelvhasználat egészen új. Kevesebb az érzelmekre ható érvelés, felkiáltás, a jámborság, a kegyesség, kevesebb a legendás elemek és szentéletrajzok beépítése, a csodás és apokrif-szerű történetek ismertetése. Szinte teljesen kiveszik a beszédekből a példázat, amely a 17. században, de még a 18. század első felében is virágzott.³¹ A kor tekintélyes és népszerű, de a másodvonalba tartozó prédikációgyűjteményeiben – Egyed Joákim (?–?), Hermolaus (†1794),³² Klenák Nárcisz (1745–1805), Molnár János (1728–1804), Simon Máté (1743–1818), Stankovátsi Leopold (1742–1789) és mások munkáiban – elvétve találunk csak példázatokat. Érvelésük racionálisabb, nyelvük pontos, de száraz, hiányoznak az egyéni, szellemes és szórakoztató fordulatok. Kerülik a megbízhatatlan hitelű források felhasználását, hivatkozásaik szinte kizárólag a Szentíráásra, az egyházatyákra és pápai vagy zsinati dokumentumokra vonatkoznak. A beszédek inkább tanítani akarnak, mint gyönyörködtetni. Hitvédő buzgalomuk ellenére kissé világias a gondolkodásmódjuk, a profán tudományokat gyakran használják fel gondolatmenetükben. Ezeket a tendenciákat nevezi a szakirodalom egy része az egyházi értelmiség laicizálódásának. Ez abban a kettős törekvésben figyelhető meg, hogy az egyháziakban erősödik a világi tudományok iránti vonzalom, majd

³⁰ BRUNNER, i. m., 6–8; PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején*, Pannonhalma, 1933, 62–63.

³¹ Vö. SINKÓ Ferenc, *Csodatörténetek*, Bp., 1985; *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 1994.

³² Kapucinus szerzetes, eredeti neve Moré György.

ezzel szoros összefüggésben az általuk művelt irodalomban előtérbe kerülnek a profán élettel összefüggő vonatkozások.³³

Összefoglalva tehát: a kor egyházi szerzői meg akarnak felelni az új kihívásoknak, ezért a változó világban újfajta módon szólalnak meg. Nem egyszerűen csak a felvilágosodás negatív lenyomatát szemlélhetjük műveikben, hanem – félig kényszerből – át is veszik a kor érveléstechnikáját, korszerűbb, sokoldalúbb tudományos rendszerét. A felvilágosodás eszmerendszerével párhuzamosan – ahogy erre több tanulmány rámutat – megjelenik a katolikus felvilágosodás is, Magyarországon főleg Antonio Muratori hatására.³⁴ Ennek célja az volt, hogy a katolicizmust rugalmassá tegye a modern gondolatok befogadására, ugyanakkor megőrizze a kereszténység alapvető tanításait. Ahogy Bíró Ferenc fogalmaz, a kor szerzőinél „a keresztény világkép alapjait szilárdan őrző egyháziasságuk *jellege* módosult, de nem módosult magának az egyháziasságnak a *ténye*”.³⁵

Apor József prédikációi egy átlagon felül művelt, magasan képzett egyházi férfi gondolkodását tükrözik a felvilágosodás idejéből. Bár értékrendje egészen szilárd, meggyőződése pedig megingathatatlan, a kor ellentmondásossága áthatja érvelését és kifejezés-módját. Nem elképzelhetetlen, hogy életéről újabb adatok, munkáiból további dokumentumok kerülnek elő, így még árnyaltabb képet festhetünk figyelemre érdemes alakjáról, kortörténeti jelentőségéről.

³³ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 2003, 26.

³⁴ HÖLVÉNYI György, *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység*, Bp.–Szeged, 1998, II, 882–891; KÓKAY György, *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Bp., 2000.

³⁵ BÍRÓ, i. h.